Athugasemd við uppskriftina

Uppskrift eftir handriti Stefáns Gunnarssonar. Orðalagi var fylgt eftir því sem unnt var, en stafsetning samræmd á stöku stað.

Uppskrift gerð 1967.

Handtak og auga

Stefán Gunnarsson, fyrrum yfirmatsmaður á Kolkuósi
Ritað á Sauðárkróki, veturinn 1921 til 1922

I

Ég heiti Stefán Gunnarsson og hefi unnið við ull mestan hluta ævinnar, fyrst heima og síðan við verzlun, lengst af á Kolkuósi. Byrjaði ég að meta ull til sölu einhvern tíma um 1884, var þá um tvítugt, og hætti ekki fyrr en heilsan bilaði. Nú sit ég hér á Sauðárkróki og hefi lítið að sýsla, og datt mér í hug að skrifa niður eitthvað af því sem ég kann og hefi séð, meðan ég man það enn. Ekki er það af því að ég telji mig merkan mann. En fáir ungir menn nema þetta lengur, ullin fer nú öll aðrar leiðir, og margt af því sem vér gömlu mennirnir kunnum liggur víst óskráð.

Ég skrifa þetta sjálfur og er ekki vanur að skrifa annað en verzlunarbréf, svo lesandinn verður að taka því eins og það er. Ætlaði ég að hafa þetta í einhverri röð, en það vill fara á víð og dreif, eins og gengur þegar gamall maður fer að rifja upp. Læt ég það þá koma eins og það kemur.

II

Ég er fæddur og uppalinn hér í Skagafirði, á koti sem nú er komið í eyði og ég nefni ekki. Þar var fé eins og alls staðar og ull unnin heima allan veturinn, og var ég settur í það sem börn eru sett í, að tína úr, halda á, snúast. Konurnar réðu því verki. Þær þvoðu og tíndu mor úr og tóku ofan af, það er skildu tog frá þeli, og kembdu og spunnu, og man ég lyktina af þessu enn, af óhreinni ull og keytu, hún loðir við mann. Lærði ég af þessu meira en ég vissi þá, því sá sem handleikur ull frá barnæsku fær það í fingurna án þess að hugsa út í það. Ég þekkti tog frá þeli áður en ég las, og gat sagt hvort reyfi var gott, en hefði ekki getað sagt af hverju.

En ég hleyp fram fyrir mig. Þegar ég stálpaðist réðst ég til verzlunar við sjó, eins og fleiri, því lítið var að hafa heima. Þar var annað en heimaullin. Heima gilti einu hvort ull var kölluð betri eða lakari, hún var öll höfð til sömu nota. En það sem meta á til peninga og senda á markað, það er annað mál, því þá stendur maðurinn á milli bóndans og verzlunarinnar, og hvorugur er ánægður nema hann fái sitt. Þetta lærði ég smám saman og tók það mörg ár. Var margt fundið að hjá mér fyrstu árin og var það líklega réttmætt. Man ég ekki nú hver kenndi mér mest, þeir eru allir dánir, en einn hét

Ólafur og var glöggur á ull, af honum lærði ég handtakið að mestu. Um 1884, eða var það 85, var mér fyrst trúað fyrir mati einum, og tel ég mig hafa verið matsmann upp frá því.

III

Rétt er að segja fyrst dálítið um ullina sjálfa, svo hitt skiljist.

Á hverri kind er ullin tvennskonar. Er togið hin löngu og grófu hár sem liggja yzt og verja féð, en þelið er undir, stutt og mjúkt, og heldur hita. Í togið er haft það sem þolir slit, vaðmál og reipi og þess háttar, en úr þelinu hið fína. Þegar talað er um hvað ull sé fín er einkum átt við þelið, og eftir því fer verðið mest. Þetta veit hver sem hefir handleikið ull, ég þarf ekki að útlista það frekar. Reyfin eru misjöfn, sum þelmikil og fín, önnur mest tog og lítið undir. Og er ekki sama ull um allan skrokkinn, hún er bezt á bógum og síðum en grófari á lærum, og á kviðnum oft óhrein og gul af óþverra. Tekur maður það frá sem lakast er.

Um litinn eru reglur sem ekki má víkja frá. Hvít ull er dýrust því hana má lita hvernig sem vill. Mislit ull er höfð sér eftir lit, svört, grá, mórauð. Verst þykir í hvítri ull ef í hana slæðast gul hár, það sem vér köllum illhærur, þau taka ekki lit og koma fram í bandinu þar sem sízt skyldi, og hefir margur maðurinn fengið ávítur fyrir að sjá þau ekki í tíma. Þarf til þess glöggt auga. Þá er hreinleikinn og meðferðin. Á ull að vera þurr og hrein, laus við hey og sand og mor, og ekki þæfð. Verst er tvíreyfi, þegar fé er ekki rúið á réttum tíma og gamla ullin flóknar saman við þá nýju, það verður varla nýtt. En um þetta ræður matsmaðurinn engu, hann fær ullina eins og bóndinn skilar henni og verður að meta hana eins og hún er. Hefir mér oft sárnað að sjá góða ull skemmda af hirðuleysi heima, en við því er ekkert að gera á matsborðinu.

IV

Matið sjálft er vandasamast, og skal ég reyna að segja hvernig það fer fram, þó það sé eins og annað sem betra er að læra en lesa um.

Maður tekur reyfið og þreifar á því og finnur á fingrunum hvort ullin er fín eða gróf, mjúk eða hörð, hvort í henni er þrek eða hún er dauf. Þessu verður ekki vel lýst. Það kemur með vananum og ekki öðruvísi. Hafði ég líka þann sið, sem fleiri höfðu, að halda toppi upp í birtuna, móti glugganum, og gá hve gegnsætt hárið væri, því fínt hár hleypir betur ljósi en gróft. En það er ekki nema til stuðnings, þreifingin er aðalatriðið. Sumir eru fljótir að ná þessu og aðrir aldrei. Hefi ég séð efnismenn standa heilt haust við borðið og verða litlu nær, en það er mest vani og þolinmæði, ekki nein sérstök gáfa, hygg ég, þótt sumir hafi það öðrum betur.

Flokkað er í þrennt, fyrsta, annan og þriðja flokk, og svo úrkast. Í fyrsta flokk fer hið bezta, í annan það sem er gott en hefir smágalla, í þriðja það lakara sem þó er nýtt. Þetta lítur einfalt út. En á milli fyrsta og annars flokks munar oft sáralitlu, og þar getur tveimur mönnum sýnzt sitt hvað, og hvorugum þarf endilega að skjátlast. Verður maður að ráða af og standa við það. Kom eitt sinn til mín bóndi með ull sem hann vildi endilega hafa í fyrsta flokki, og var honum mikið í mun, hann var félítill og skuldugur við verzlunina eins og margir voru. En ullin var of gróf um bógana og nokkuð gul og ég setti hana í annan flokk. Varð hann súr og talaði ekki við mig lengi á eftir. Getur vel verið að ég hafi verið of harður, ég veit það ekki, munurinn var lítill. En sé farið að hliðra til fyrir kunningsskap eða vorkunn þá er stutt í að ekkert mark sé takandi á matinu, og það vildi ég ekki. Svona var þetta nú.

V

Margt annað fylgir en matið, og skal ég telja sumt af því, þó það sé ekki skemmtilegt aflestrar.

Var mikil ull óþvegin þegar hún kom og var hún þvegin hjá oss, í keytu og heitu vatni, og seinna með sápu þegar hún fékkst, en sápan var dýr og ekki alltaf til. Er vandi að þvo ull rétt. Sé vatnið of heitt fer of mikil fita úr, sé illa skolað situr óhreinindið eftir. Og fer nýtingin eftir þessu, hve mikið verður eftir af hreinni ull þegar allt óhreint er farið, og það skiptir verzlunina mestu, því hún kaupir óþvegið en selur þvegið. Þennan þvott önnuðust einkum kvenmenn, og var það kalt verk og blautt, og urðu hendurnar á þeim rauðar og sprungnar af keytunni.

Öll ull var vegin, þegar hún kom inn og aftur í balla, í pundum og vættum, og fært í bók, því um borgun var að ræða. Hélt ég bókum mínum vel. Sá sem slarkar með tölur fær á sig orð fyrir óráðvendni þótt hann sé heiðarlegur, og það vildi ég ekki liggja undir. Var borgað mest í úttekt hjá verzluninni, sjaldan í peningum, og kvörtuðu bændur stundum yfir verðinu, en það réð ég ekki, verðið kom að sunnan.

Pökkunin var erfiðust. Var ullin troðin í stóra balla, hver flokkur sér, troðið fast með höndum og fótum, og saumað fyrir með digurri nál þegar fullt var. Var þetta rykugt og lýjandi, og komu menn út úr skemmunni loðnir og hóstandi. Man ég að þar var oftast þröngt og heitt og þykkt loft og þefur af lýsi og salti og ull, og var gott að komast út í kalda loftið á eftir. Voru ballarnir svo merktir og vegnir í síðasta sinn og fluttir til skips. Kom skip á haustin að taka ullina, Laura eða Flora eða hvað þau nú hétu, og var stundum bið á því, því veður hömluðu eða skipið tafðist annars staðar. Man ég eitt haust að ullin lá tilbúin lengi og skipið kom ekki fyrr en undir veturnætur, og vorum vér orðnir langeygir eftir því, því á meðan lá allt og ekkert borgaðist. Þegar skip var farið skrifaði ég verzluninni í Kaupmannahöfn skýrslu um það sem farið hafði, hve marga balla og í hverjum flokki. Það gerði ég eftir hverja ferð. Skrifaði ég á dönsku, ekki fagra en nógu skýra.

VI

Nú ætla ég að segja frá staðnum sjálfum, Kolkuósi, þar sem ég var lengst, líklega á þriðja tug ára þótt ég hafi aldrei talið það saman.

Kolkuós er þar sem áin Kolka fellur til sjávar, austan megin fjarðarins. Verður hún til úr tveimur ám, Hjaltadalsá og Kolbeinsdalsá, sem koma saman nokkru ofar. Var þar höfn í gamla daga, meðan Hólar voru og biskup sat þar, og aftur tekin upp verzlun síðar, því stutt er upp í dalina og þaðan kemur góð ull, sumt hið bezta sem ég hefi handleikið, einkum úr Hjaltadal. Var þar líka reist sláturhús, ég man ekki nákvæmlega hvaða ár, það var meðan ég var þar. Höfnin var ekki mikil en sæmileg, tangi gaf nokkurt skjól. Komu þangað gufuskip á haustin. Voru húsin fá, íbúðarhús og sláturhúsið og svo skemman þar sem ullin var unnin og geymd.

Skemman var lágt timburhús niður við sjóinn, dimm og römm af þef, en hlý þegar kalt var, og undi ég mér þar vel þótt öðrum þætti dauflegt. Kölluðu strákarnir hana Skálkabúð, ég veit ekki hvers vegna né hver fann upp á því, en það festist. Voru þar oftast nokkrir menn við vinnu, misjafnir eins og gengur, og ráðskona sem eldaði, og var maturinn einfaldur, mest fiskur og grautur og slátur, og kaffi þegar það var til. Sátum vér stundum og spjölluðum yfir kaffinu þegar hlé varð, og var þar oft glatt á hjalla þótt vinnan væri hörð. Einn hét Bjarni og var skemmtinn og gerði að gamni sínu, hinir eru mér horfnir úr minni að nöfnum.

Þarna stóð ég við matsborðið haust eftir haust og kunni því vel. Treysti verzlunin mínu mati að mestu og lét mig um það, og held ég að bændur hafi vitað að hjá mér fengju þeir rétt, hvorki of né van. Meira sóttist ég ekki eftir.

VII

Meðal þeirra sem unnu á Kolkuósi um tíma var útlendur maður sem hét Koch, þýzkur. Kom hann fyrst, ég held sumarið 1909, en það gæti verið misminni, kannski var það árið eftir. Kristján var hann víst skírður, eða eitthvað í þá átt, en aldrei kallaður annað en Koch, eða Þjóðverjinn. Ekki veit ég margt um hann með vissu, hann talaði fátt um sig og ég spurði lítt. Var sagt að hann hefði verið kaupmaður ytra og farið á höfuðið, og komið hingað um Skotland, frá bæ sem heitir Leith. Faðir hans hafði víst haft eitthvað með vogir og lóð að gera, verzlað með slíkt handa klæðagerðarmönnum í Lübeck, og átti Koch nokkur lóð og fjaðrir sem hann geymdi vel og fór varlega með. Hélt hann mikið upp á þessa hluti, ég veit ekki hvers vegna, þeir voru víst frá föður hans. Hann var þurr á manninn og einrænn og blandaði lítt geði við oss hina fyrst í stað, en það lagaðist með tímanum. Lærði hann dálitla íslenzku, bjagaða en skiljanlega, og dönsku talaði hann sæmilega. Var hann góður verkmaður, það skal ég segja, iðinn og vandvirkur, einkum við pökkunina, og kvartaði aldrei þótt verkið væri hart. Held ég að honum hafi stundum leiðzt hér og verið einmana, en um það talaði hann ekki. Einu sinni gaf hann mér vindil, ég man ekki af hvaða tilefni. Að öðru leyti fór ekki mikið fyrir honum.

En hann hafði það sér til dundurs, eða svo leit ég á það þá, að hann var að fást við áhald sem hann hafði komið sér upp og ætlaði að mæla með fínleika ullar. Um það var oft skopast, og kölluðu menn það leikfang Þjóðverjans. Skal ég reyna að segja frá því, þótt ég skildi það aldrei til fulls.

VIII

Áhaldið var í tvennu lagi, að því er ég man, en ég fylgdist aldrei vel með því og get haft það skakkt. Var annars vegar einhvers konar fjaðravog, með stálfjöður frá föður hans, og í hana festi hann lítinn topp af ull, taldi ofan í hann þræði, ég held tuttugu, og togaði svo í þar til þeir létu undan, og las eitthvað af voginni, hve fast hafði þurft að toga. Sagði hann að gróf ull þyldi meira tog en fín. Þetta kallaði hann einhverju þýzku orði sem ég man ekki lengur.

Hins vegar var glerplata eða skífa með strikum á, og hélt hann ullinni upp að henni og gáði hve mikil birta kæmi í gegn, og skráði tölu eftir því. Fínt hár er gegnsærra, það er rétt. En hvernig hann fékk svo út úr þessu tvennu einhverja niðurstöðu um flokk, það botnaði ég aldrei í, og ekki held ég að hann hafi útskýrt það svo ég skildi, eða þá að ég nennti ekki að hlusta. Hafði hann tölur um allt í lítilli bók, með númerum, og var síiskrifandi. Var þetta haft í flimtingum hjá oss, því satt að segja fannst oss lítið til um það. Fyrir því voru einkum tvær ástæður sem ég man. Í fyrsta lagi dugði áhaldið ekki nema ullin væri vel þurr, því væri raki í henni urðu tölurnar aðrar, sagði hann sjálfur, en ull er nú oftar rök en þurr hér um slóðir. Í öðru lagi þóttist ég ekki þurfa vél til að segja mér það sem ég vissi með höndunum, og var í því, ef satt skal segja, nokkur þrái og kannski móðgun, þótt ég léti það ekki uppi. Sagði hann mér einhvern tíma að hann treysti ekki áhaldinu fyrr en það gæfi sömu niðurstöðu og ég, aftur og aftur, og fyrst þá mætti taka mark á því ef á milli bæri. Þótti mér það öfugsnúið þá. Nú þegar ég hugsa um það var kannski eitthvert vit í því á sinn hátt, ég veit það ekki. Eitt sinn bað hann mig að líta gegnum glerið hjá honum, og ég sagði eitthvað á þá leið að gler ætti heima í glugga en ekki í ull, og hélt áfram að gera eins og ég var vanur. Man ég ekki nákvæmlega hvað ég sagði, en það var eitthvað þannig, og hlógu strákarnir að því.

IX

Eitt atvik man ég sem lýsir því hvernig okkur Koch samdi um þessa hluti. Var það, ég held haustið 1910, að kom balli úr Hjaltadal, númer hundrað og tólf stóð í bókinni, það man ég af því að síðar var um hann talað. Hafði ég metið þá ull í annan flokk. Hún var góð en ekki fyrsta flokks að mínu viti, ögn gróf, en munurinn var lítill. En Koch hafði dregið úr henni sína þræði og lagt á áhaldið og fékk út að hún ætti að vera í fyrsta flokki, og kom með bókina sína og vildi að ég breytti. Ég gerði það ekki. Sagði honum að ballinn færi sem annar flokkur og þar með búið. Hann þrasaði ekki mikið, var ekki þannig, en sagði að þetta munaði peningum, pundi fyrir pund, ef nokkur nennti að reikna það, en það gerði enginn. Það var satt hjá honum. Enginn spurði um slíkan reikning.

Skrifaði ég verzluninni um haustið og gat um þennan balla, svo ekki yrði úr því vandræði síðar, og sagði sem var að Koch teldi hann of lágt settan, en að ég hefði nú flokkað ull á þriðja áratug og þyrfti ekki áhaldið hans til þess. Bætti ég við einhverju um að vildi félagið heldur glerskífur en menn þá gæti það svo sem fengið sér þær, sem var kannski full hvatvíslega mælt við húsbændur mína, en ég lét það fjúka. Nú veit ég ekki með vissu hvernig fór um þennan balla. Mig minnir að hann hafi verið seldur sem annar flokkur, en ekki þori ég að sverja fyrir það, og aldrei heyrði ég neitt frekar um hann, hvorki að kvartað hefði verið né hitt. Getur verið að ég hafi haft rétt fyrir mér, og getur eins verið að litlu hafi skipt hvor flokkurinn það var. Ég var viss í minni sök þá og er það enn að mestu. En ég hefi séð of marga menn verða sér til minnkunar á fullvissu til að hafa hátt um einn ullarballa sem enginn man nema ég.

Um veturinn kom bréf að sunnan þar sem beðið var um tölur Kochs, mælingar hans, og áttu þær að sendast suður. Ég sendi það sem til var. Ekki veit ég til hvers þeir vildu það og hugsaði ekki meira um það, í slíkum húsum er alltaf verið að safna alls konar pappírum.

X

Um þessar mundir, eða litlu síðar, kom það til að verzlunin ytra tók að senda sýnishorn af ull, gerð syðra, handa öllum stöðvum sínum, svo flokkað væri eins alls staðar og einn mælikvarði giltur. Hafði það víst lengi staðið til en dróst, eins og slíkt dregst. Kom kassinn með sýnishornunum vorið 1912, held ég, með Flóru, innsiglaður, og í honum ull í hverjum flokki, og áttum vér að fara eftir þeim upp frá því.

Þetta líkaði mér vel. Var það af því, held ég, að þarna var ull sem ég gat tekið í höndina og borið mína ull við, þreifað og séð, en ekki tala sem ég átti að trúa. Er það sitt hvað. Hafði ég raunar sjálfur einhvern tíma stungið upp á einhverju slíku í bréfi, að betra væri að hafa fastan mælikvarða en að hver stöð færi eftir sínu höfði, því annars gat borið á milli hvað einn kallaði fyrsta flokk og annar annan.

Nú vildi svo til, og ég veit ekki hvort það stóð í nokkru sambandi við sýnishornin eða var tilviljun, að um líkt leyti var hætt við áhald Kochs. Kom boð að sunnan um að ekki þyrfti að fást meira við það. Var það víst ekki löngu eftir að sýnishornin komu, fáeinum dögum eða svo, ég man það ekki glöggt. Enginn skammaði Koch eða bannaði honum neitt með hörðum orðum, honum var bara ekki lengur ætlað að vera í þessu, og gekk hann að pökkun og öðru eftir sem áður.

Ekki kvartaði hann, það var ekki hans háttur. Stóð áhaldið eftir þetta uppi á hillu og safnaði ryki. Sá ég hann stöku sinnum líta til þess. Ég hafði skopast að því meðan það var í brúki en lét það vera úr því, og hann sagði ekkert og ég sagði ekkert. Þótti mér satt að segja dálítið fyrir honum, þótt ég hefði kannski ekki viðurkennt það þá.

XI

Kem ég þá að því versta. Haustið 1914, þegar verið var að pakka, stakk Koch sig í höndina á pakknál. Það var lítil stunga og hann fussaði við, enda stingur maður sig oft á þessu og það grær jafnóðum. En þetta greri ekki. Innan fárra daga var höndin orðin illa bólgin og sárið svart, og kom á það hrúður, en hann sagðist ekki finna verulega til í því, og þótti oss það undarlegt, því sár sem lítur svona út á að svíða. Síðan kom hiti og bólga upp á hálsinn, og lá hann síðustu dagana mjög máttfarinn, þrjá eða fjóra daga, ég man það ekki víst. Var sóttur læknir frá Sauðárkróki en hann kom of seint og gat ekkert að gert. Dó Koch á Kolkuósi, það var í nóvember 1914, þriðja dags minnir mig. Var hann jarðaður þar.

Ekki veit ég hvað þetta var, ég er enginn læknir. Heyrt hefi ég að af ull geti stundum stafað einhver óáran eða sótt, og að fleiri en hann hafi dáið af slíku, en um það veit ég lítið. Í kirkjubókinni stóð víst ekki annað en að hann hefði dáið úr sótt eftir meiðsli.

Var lítið eftir hann, nokkur föt, fáeinar bækur, blöð hans, og áhaldið sem þá hafði lengi legið ónotað. Vissi ég ekki til að hann ætti ættingja, enginn spurði um hann og enginn skrifaði. Skrifaði ég verzluninni og sagði lát hans og spurði hvað gera skyldi. Kom svar um veturinn að senda skyldi blöð hans og áhaldið suður til Kaupmannahafnar, og gerði ég það, pakkaði því sjálfur og sendi með skipi. Hvað af því varð veit ég ekki, og hefi aldrei frétt af því.

XII

Fleira er það ekki sem ég hefi að segja af Koch, og reyndar er þetta orðið lengra en ég ætlaði. Kolkuós er ekki lengur það sem það var, ullin fer aðrar leiðir og skipin koma sjaldnar, og margt breyttist á stríðsárunum, þá var oft erfitt um aðdrætti og skipagöngur. Ég er sjálfur hættur fyrir nokkru og fæst ekki við ull lengur nema í huganum. Sýnishornin sem ég nefndi eru víst enn í gildi, en um það veit ég ekki með vissu héðan. Um Koch veit ég varla hvað segja skal. Hann var hér nokkur ár, vann sitt verk vel, fór sínu fram með áhaldið og hafði víst ekki erindi sem erfiði, og dó svo af lítilli stungu, langt frá sínu fólki ef hann átti nokkurt. Enginn man hann nú nema ég og kannski einn og einn. Ég veit ekki gjörla af hverju ég er að skrifa þetta um hann, hann kom mér svo sem ekki mikið við, en einhvern veginn hefir hann orðið mér minnisstæðari en margir sem ég þekkti betur. Kannski er það af því að hann var öðruvísi en vér hinir. Margt fleira mætti telja frá þessum árum, gott og illt, en það kemur þessu ekki við og er auk þess flest gleymt. Man ég til dæmis eftir hesti sem ég átti þar nyrðra og þótti vænt um, hann hét Sokki, en það kemur ullinni ekkert við.

Hefi ég skrifað þetta eftir minni og kann sumt að vera missagt eða skakkt í tímanum, því ég hefi engin gögn hér, aðeins það sem ég man. Verður að hafa það sem sannara reynist. Læt ég hér staðar numið.

Stefán Gunnarsson

Athugasemd við lok uppskriftar

Hér lýkur uppskriftinni. Frumritið var í einkaeigu og var skilað að uppskrift lokinni.

1967.